

Egyptané, nebo Núbijci?

(Tajemné sarkofágy z Naga el-Faríku, Dolní Núbie)

Břetislav Vachala

Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Do redakce doručeno 21. ledna 2019; k publikaci přijato 17. května 2019.

EGYPTIANS, OR NUBIANS?

(MYSTERIOUS SARCOFAGI FROM NAGA EL-FARIQ, LOWER NUBIA)

ABSTRACT In the course of epigraphic and archaeological survey of the northern concession (stretching from Kalabsha to Gerf Hussein) of the Czech (former Czechoslovak) Institute of Egyptology, in Lower Nubia, three repeatedly plundered rock tombs were discovered in 1964 near the village Naga el-Fariq, at a distance of about 1.5 km to the north of the temple of Dendur, once labeled as a „very barren area in archaeological material“ (Firth 1912, 1). In tomb no. 2 (antechamber and burial chamber) and its surroundings many decorated and inscribed fragments of two sandstone sarcophagi, which are deposited in the Náprstek Museum, section of the National Museum, Prague, were found. The owners (probably Egyptian officials) of the sarcophagi of a local workmanship had Egyptian names Betaref (“He, who can not be taken over”) and Nebnisuttawy (“Lord of the Thrones of the Two Lands”). Many inaccuracies occur in their texts and figures. No titles of the deceased persons are mentioned. Unfortunately, nothing could be said about their mutual relation. Judging from the type of both sarcophagi and their decoration, the architectural design of the tomb, the pottery sherds as well as the type of a shabti of baked clay found nearby, they could be dated back to the late 18th Dynasty (Nebnisuttawy) and the early 19th Dynasty (Betaref). Numerous fragmentary skeletal human remains coming from this tomb were analysed. They belong to at least 17 individuals. Morphological features recognized in some individuals point to the Upper Egyptian population type rather than later Nubian one with Negroid characters (Strouhal 1990, 125). Members of a small Egyptian community from Naga el-Fariq probably kept in action (cca 1370–1250 BCE) a certain watch or control point situated above the Nile. From here the Egyptian expeditions continued to the south to reach the great fortress of Kubban and, along the desert road, some of Egypt’s richest gold mines in the Wadi Allaqi.

KEY WORDS Ancient Lower Nubia; Naga el-Fariq; Egyptian sarcophagi; Betaref; Nebnisuttawy; Egyptianisation; Nubian gold

ABSTRAKT Během epigrafického a archeologického výzkumu severní koncese (sahající od Kalábši po Gerf Husén) Českého (bývalého Československého) egyptologického ústavu v Dolní Núbii byly v roce 1964 objeveny poblíž vesnice Naga el-Farik tři opakovaně vyloupené skalní hrobky. Místo bylo vzdáleno přibližně 1,5 km severně od chrámu v Dendúru a nacházelo se v oblasti kdysi označené jako „velice chudé na archeologický materiál“ (Firth 1912, 1). V předsíni a pohřební místnosti hrobky č. 2 a jejím okolí bylo nalezeno mnoho zdobených a popsaných fragmentů dvou pískovcových sarkofágů, které jsou nyní uloženy v Náprstkově muzeu, složce Národního muzea v Praze. Majitelé (zřejmě egyptští úředníci) sarkofágů, jejichž provedení ukazuje na místní řemeslnou práci, měli egyptská jména Betaref (Ten, jehož se nelze zmocnit“) a Nebnisuttavej („Pán trůnů Dvou zemí“). Ve vzdobě sarkofágů a jejich nápisech se objevují mnohé nepřesnosti. V textech nejsou zmíněny žádné tituly zemřelých majitelů. O jejich vzájemném vztahu se bohužel nedá nic říci. Soudě podle typu obou sarkofágů, architektury hrobky, zlomků keramiky a vešebtu z pálené hlíny, který byl nalezen poblíž, je možné je datovat do pozdní 18. dynastie (Nebnisuttavej) a rané 19. dynastie (Betaref). Byly analyzovány četné fragmenty kosterních lidských pozůstatků náležející alespoň 17 jednotlivcům. Morfologické rysy zjištěné u některých z nich ukazují na hornoegyptský typ populace, spíše než na pozdější núbijskou s negroidními znaky (Strouhal 1990, 125). Příslušníci malé egyptské komunity z Naga el-Faríku zřejmě zajišťovali (v období cca 1370-1250 př. n. l.) chod strážního či kontrolního stanoviště při Nilu, po němž egyptské výpravy směřovaly dále na jih. Jejich nejbližším významným cílem byla pevnost Kubbán, odkud vedla pouštní cesta do oblasti bohatých zlatých dolů ve Vádi Alláki.

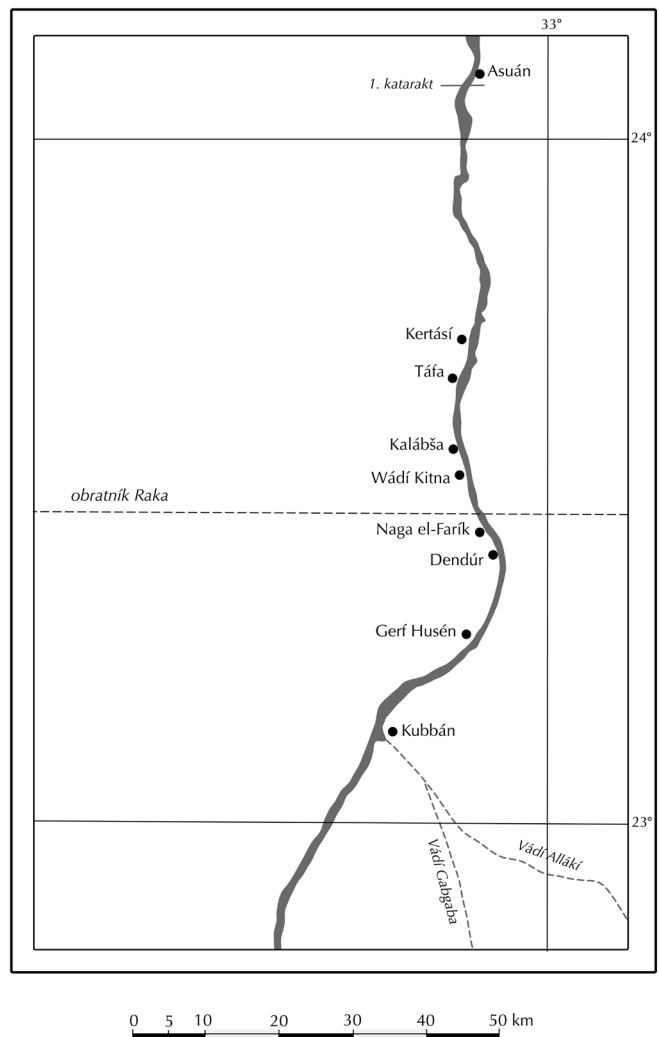
KLÍČOVÁ SLOVA starověká Dolní Núbie; Naga el-Farík; egyptské sarkofágy; Betaref; Nebnisuttavej; egyptianizace; núbijské zlato

S vděčností věnuji památce svého učitele a přítele profesora Evžena Strouhala

Prvním úkolem Československého egyptologického ústavu Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, jak zněl jeho oficiální název v době založení v roce 1958, byla účast na mezinárodní akci UNESCO na záchranu a dokumentaci památek starověké Nubie, ohrožených stoupajícími vodami Nilu v souvislosti s budováním Vysoké asuánské přehrady. A tak ústav vyslal v letech 1961-1965 pod vedením svého tehdejšího ředitele profesora Zbyňka Žáby pět vědeckých výprav (Hlinomaz 1967; Strouhal 1989), které měly uskutečnit epigrafický a archeologický průzkum dvou svěřených koncesních oblastí mezi Kalábšou a Gerf Husénem (severní koncese) a mezi Vádí es-Sebúou a Girgáví (jižní koncese). Obě oblasti zahrnovaly pravý i levý břeh Nilu a dosahovaly délky 100 km. Výsledkem (Vachala 1984) bylo zdokumentování stovek skalních kreseb, maleb (Verner 1974; Váhala – Červíček 1999; Suková 2011a; Suková 2011b) a nápisů (Žába 1974) přibližujících vývoj Dolní Nubie od pravěku až po islámský středověk, opětovné odhalení římského Jižního chrámu v Táře, průzkum římské pevnosti v Kertásí a odkrytí rozsáhlých mohylových pohřebišť z pozdně římského a raně byzantského období v Kalábši a Vádí Kitně (Strouhal 1984). Egypt následně ocenil práci českých egyptologů podílem na hodnotných archeologických nálezech, které obohatily sbírky Náprstkova muzea, složky pražského Národního muzea. Naše núbijské expedice jsou rovněž připomenuty v expozici Muzea Nubie v Asuánu (Gabella 1997), jehož otevření v roce 1997 udělalo tečku za dosud největším mezinárodním projektem světové archeologie, který probíhal v letech 1960-1985 (Säve-Söderbergh 1987; Marino – De Simone 2000).

Během průzkumu zmíněné severní koncese byly v roce 1964 objeveny poblíž vesnice Naga el-Farík tři skalní hrobky (obr. 1). Toto dnes již zatopené místo (na levém břehu Nilu) bylo vzdálené 75 km na jih od Asuánu a přibližně 1,5 km na sever od chrámu císaře Augusta v Dendúru, který byl během záchranné akce UNESCO rozebrán a předán do USA jako dar egyptské vlády za americkou finanční pomoc poskytnutou na záchranu núbijských památek a dnes je vystaven v Metropolitaním muzeu v New Yorku (Aldred 1978). Nicméně celá tato neúrodná oblast mezi Kalábšou a Dendúrem byla již při prvním systematickém archeologickém průzkumu Nubie označena jako „velice chudá na archeologický materiál“ (Firth 1912, 1).

Všechny tři hrobky byly hrubě vytesané přibližně ve stejné úrovni do pískovcového skalního masívu (obr. 2), přičemž jejich stavební rozvržení, půdorysy a architektonické prvky byly velice podobné (Strouhal 1990, 108-111, tab. I-IV a,b). Do hrobek, které tvořila předsíň a pohřební místnost, se vstupovalo úzkým a nízkým vchodem od východu (obr. 3). Hrobka č. 2 (obr. 4) však vykazovala větší rozměry (předsíň: 3,65x5,55 m, její výška: 1,75 m; pohřební místnost: 4,50x4,50 m, výška 1,85 m) a navíc strop obou jejích prostor,

Obr. 1. Mapa Dolní Nubie s pojednávajícími lokalitami. (Jolana Malátková, 2018.)

Fig. 1. Map of Lower Nubia showing the relevant localities. (Jolana Malátková, 2018.)

propojených asymetricky umístěným vstupem (obr. 5), podíraly dva hrubě opracované masivní sloupy vytesané v rostlé namodralé měkké pískovcové skále (obr. 6).

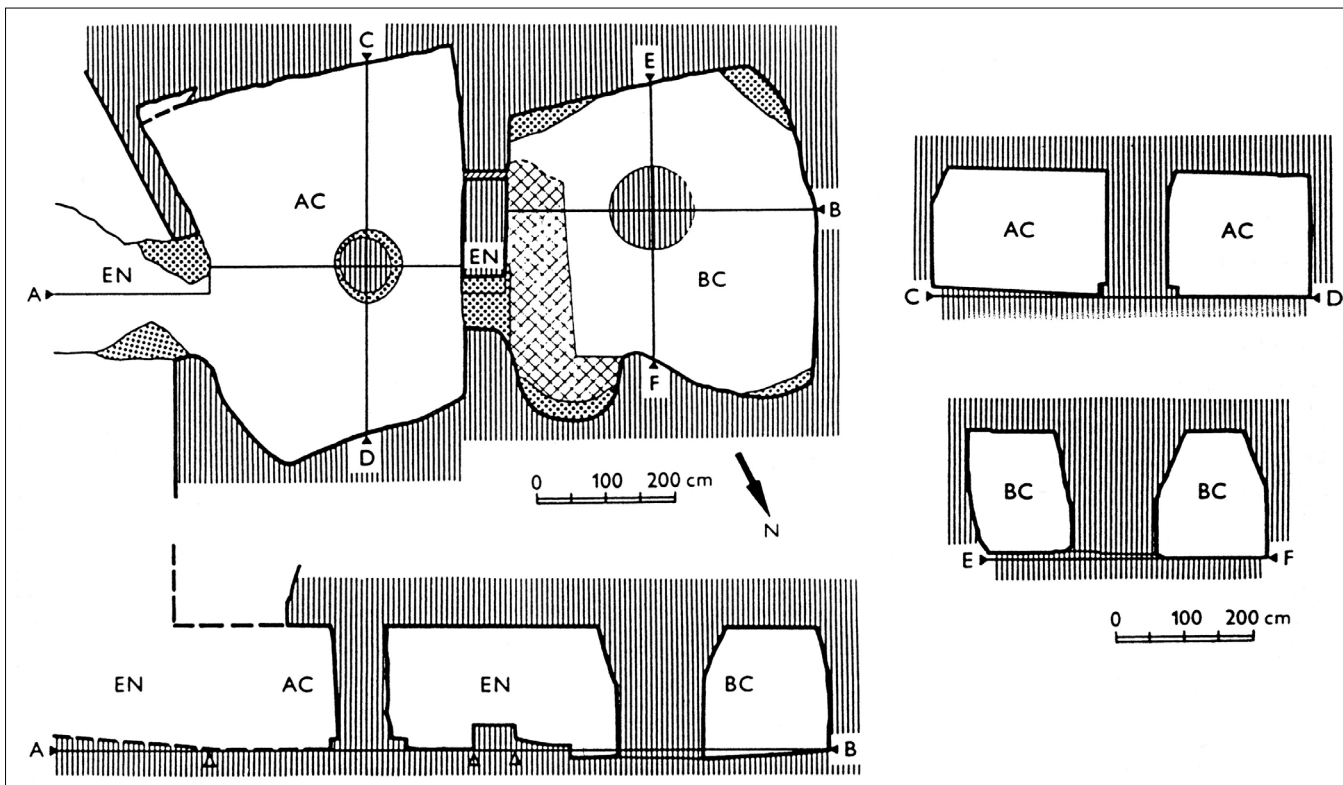
Právě hrobka č. 2 (na rozdíl od hrobek č. 1 a 3) byla významná díky četným zajímavým nálezům učiněným v její předsíni, pohřební místnosti i bezprostředním okolí. Zvláštní místo mezi nimi zaujímají reliéfy a hieroglyfickými nápisy zdobené fragmenty pískovcových sarkofágů, které se dnes nacházejí v Náprstkově muzeu, složce Národního muzea v Praze. Patří totiž mezi památky, které náš stát dostal darem od Egypta jako projev díky za cennou pomoc při záchraně núbijského kulturního dědictví. Při katalogizační práci v Náprstkově muzeu byly zjištěny k sobě náležející fragmenty, takže jejich celkový počet byl redukován na 28. Při jejich důkladném studiu se následně podařilo zjistit, že sarkofágy patřily dvěma mužům: majitelem jednoho sarkofágu byl jistý Betaref, majitelem druhého Nebnisuttavej (Vachala 1986; Vachala 1987). Nové bádání potom

Obr. 2. Skalní okolí hrobky č. 2 v Naga el-Faríku. Pohled od jihovýchodu. (Eugen Strouhal, 1990.)
Fig. 2. The rocky environment of tomb no. 2 in Naga el-Fariq. View from the south-east. (Eugen Strouhal, 1990.)

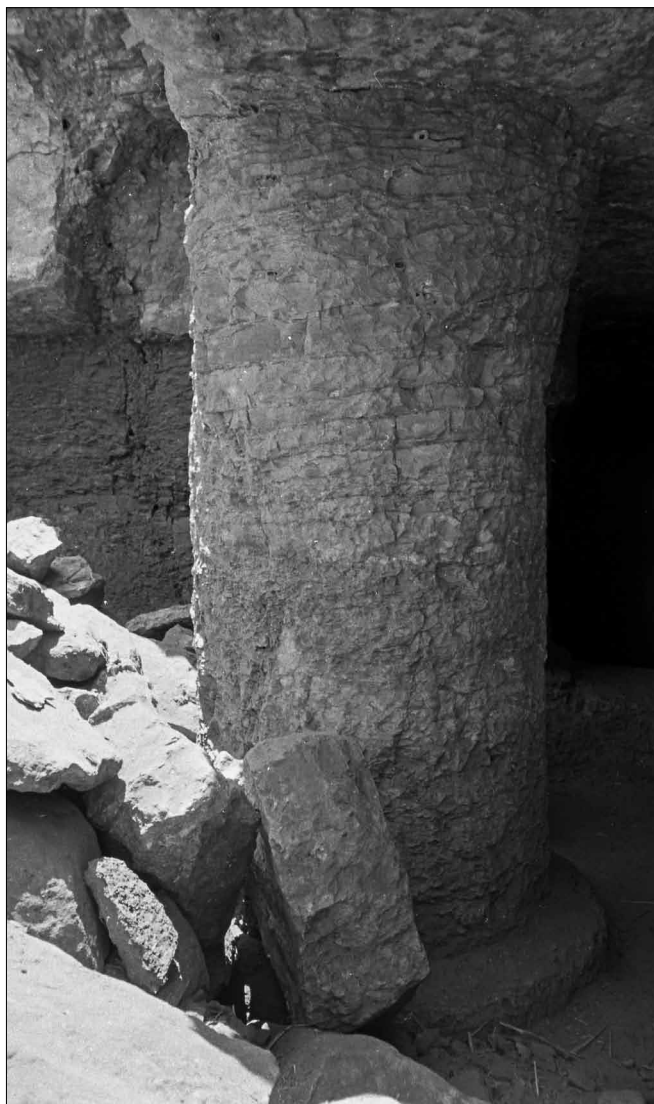
Obr. 3. Vchod do skalní hrobky č. 2 v Naga el-Faríku. (Eugen Strouhal, 1990.)
Fig. 3. Entrance to the rock-cut tomb no. 2 in Naga el-Fariq. (Eugen Strouhal, 1990.)

Obr. 4. Půdorys a řezy hrobky č. 2 v Naga el-Faríku. (Eugen Strouhal, 1990.)
 Fig. 4. Ground-plan and sections of tomb no. 2 in Naga el-Fariq. (Eugen Strouhal, 1990.)

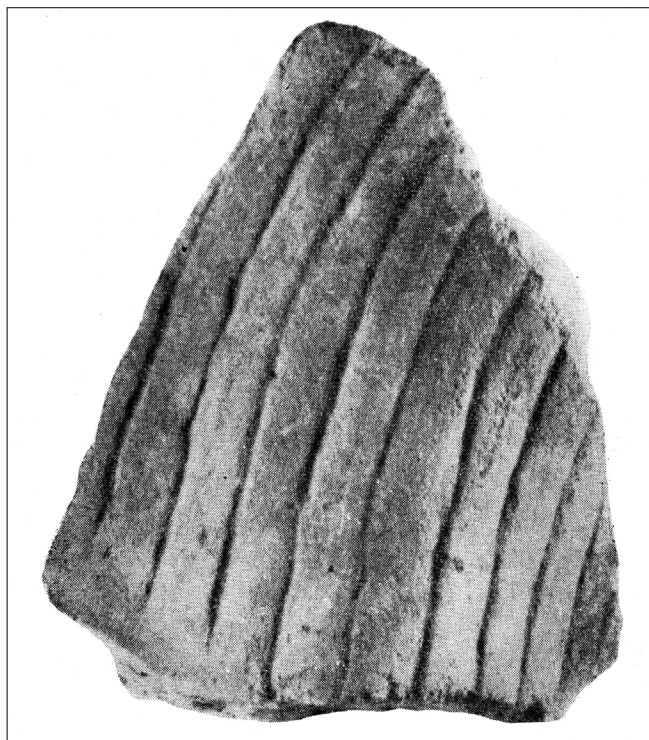

Obr. 5. Předstň hrobky č. 2 se vstupem do pohřební místnosti. (Eugen Strouhal, 1990.)
 Fig. 5. Antechamber of tomb no. 2 with the entrance to the burial chamber. (Eugen Strouhal, 1990.)

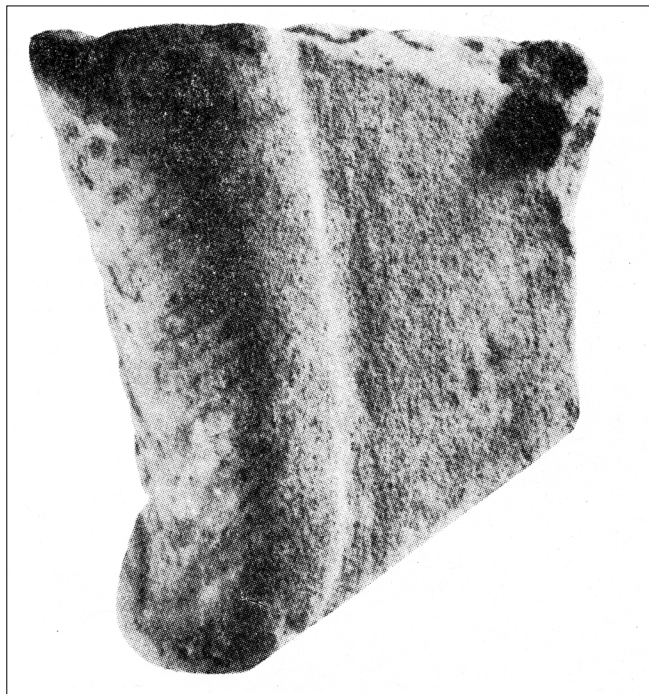
Obr. 6. Sloup uprostřed předsíně hrobky č. 2. (Eugen Strouhal, 1990.)
Fig. 6. Column in the middle of the antechamber of tomb no. 2. (Eugen Strouhal, 1990.)

přináší další poznatky týkající se možného původu obou osob a výzdoby i datování jejich sarkofágů (Vachala 2018). Sarkofág Betarefa, z něhož máme 15 fragmentů (Vachala 1987, 166-174), byl vytesán z šedého tvrdého pískovce a jeho povrch měl tmavomodrý nátěr. Víko i boční stěny zdobily v hlubokém reliéfu provedené, žluté malované postavy bohů a majitele sarkofágu a hieroglyfické nápisy. Z hlavové části víka sarkofágu se dochoval jen fragment paruky (obr. 7) a usirovský vous zakončený okrouhlou špičkou (obr. 8). Fragmenty dále poskytují zobrazení širokého náhrdelníku a klečící postavu bohyně nebe a ochránkyně zemřelých Nuty s rozepjatými křídly (obr. 9). Od jejího vyobrazení na hrudi zesnulého pokračuje až ke špičkám jeho nohou sloupec textu vzývajícího tuto bohyni: „Slova řečená Usirem Betarefem. Říká: Ó má matko Nut, ...!“ Jedná se přitom o začátek ochranné formule doložené již v říkadle 356 Textů pyramid (Allen 2015, 76-77). Kolmo na tento ústřední text byly vytesány postranní pruhy s nápisy

Obr. 7. Část paruky z víka Betarefova sarkofágu, 19. dynastie (cca 1250 př. n. l.), pískovec, 18x16x11 cm, Naga el-Farik, uloženo: Náprstkovo muzeum v Praze (P 3222 f). (Břetislav Vachala, 1987.)

Fig. 7. Part of the wig from lid of Betaref's sarcophagus, Dynasty 19, (cca 1250 BCE), sandstone, dimensions: 18x16x11 cm, from Naga el-Fariq. Náprstek Museum, Prague (P 3222 f). (Břetislav Vachala, 1987.)

Obr. 8. Fragment vousu z víka Betarefova sarkofágu, 19. dynastie (cca 1250 př. n. l.), pískovec, 13,5x12x6 cm, Naga el-Farik, uloženo: Náprstkovo muzeum v Praze (P 3222 g). (Břetislav Vachala, 1987.)

Fig. 8. Fragment of the beard from lid of Betaref's sarcophagus, Dynasty 19, (cca 1250 BCE), sandstone, dimensions: 13,5x12x6 cm, Naga el-Fariq. Náprstek Museum, Prague (P 3222 g). (Břetislav Vachala, 1987.)

Obr. 9. Fragmentsy ústřední části víka Betarefova sarkofágu se zobrazením Nuty a doprovodnými hieroglyfickými texty, 19. dynastie (cca 1250 př. n. l.), pískovec, 48x34x5,3 cm, Naga el-Farík, uloženo: Náprstkovo muzeum v Praze (P 3222 m). (Břetislav Vachala, 1987.)

Fig. 9. Fragments of the central part of lid of Betaref's sarcophagus with the depiction of Nut and accompanying hieroglyphic texts, Dynasty 19 (cca 1250 BCE), sandstone, dimensions: 48x34x5,3 cm, Naga el-Fariq, Náprstek Museum, Prague (P 3222 m). (Břetislav Vachala, 1987.)

pokračujícími na dno sarkofágu, kde se nacházejí i částečně dochovaná vyobrazení průvodce zemřelých a ochránce pohřebišť Anupa a čtyř synů boha Hora, kteří pečovali o jednotlivé orgány vyňaté při mumifikaci z těla zesnulého. Tyto nápisy obsahují jejich výroky, jako například: „Slova řečená Anupem, balzamovačem: Přišel jsem, abych byl tvou magicou ochranou, ó Usire Betarefe!“ Původní podobu Betarefova sarkofágu (obr. 10), jehož délka byla 168 cm a maximální šířka 55 cm, se nedávno podařilo úspěšně rekonstruovat (Onderka – Vrtal 2014, 91).

Sarkofág Nebnisuttaveje, z něhož pochází 13 fragmentů (Vachala 1987, 174-178), byl vytesán ze žlutavého měkkého pískovce a jeho povrch měl bílý nátěr. Žlutě malované postavy a nápisy v hlubokém reliéfu byly v porovnání s Betarefovým sarkofágem vytesány méně pečlivě. Dva velké fragmenty sarkofágu pocházejí z pravé strany jeho dna (obr. 11) a jeden z levé strany (obr. 12). Tyto tři fragmenty opět zdobí částečně dochované postavy Anupa a Horových synů. Je pozoruhodné, že bohu Kebehsenufovi jsou nepatřičně připsána slova boha Hapiho, o čemž svědčí text říkadla 151 Knihy mrtvých (Lüscher 1998, 226, 279-280). Zajímavý je malý fragment sarkofágu pocházející z hlavové horní části levé strany dna sarkofágu s vyobrazením dvou posvátných Horových očí *vedžat*, považovaných za symbol ochrany a zmrtvýchvstání (obr. 13). Když shrneme údaje o majitelích obou sarkofágů, pak tedy majitelem prvního byl Betaref, jehož jméno se objevuje na fragmentech devětkrát. Je to jediný doklad na toto vlastní jméno, které bychom mohli přeložit jako „Ten, jehož se nelze zmocnit“. Ovšem velice podobné jméno Butartuf (se stejným významem) je doloženo v nápisu z kaple sakkárské hrobky písaře Ptahovy pokladnice Mese (Gaballa 1977, tab. LXII, N. 34), která pochází z doby vlády Ramesse II. Jméno majitele druhého sarkofágu, které znělo Nebnisuttavej, se vyskytuje na fragmentech třikrát. Toto vlastní jméno, které

Obr. 10. Rekonstrukce Betarefova sarkofágu. (Pavel Onderka – Vlastimil Vrtal, 2014.)

Fig. 10. Reconstruction of Betaref's sarcophagus. (Pavel Onderka – Vlastimil Vrtal, 2014.)

Obr. 11. Fragment pravé strany Nebnisuttavejova sarkofágu se zobrazením Anupa jako kráčejího šakaliho boha. Jeho slova jsou zvedena ve čtyřech sloupcích textu před ním, 18. dynastie (cca 1370 př. n. l.), pískovec, 56x18x7 cm, Naga el-Farík, uloženo: Náprstkovo muzeum v Praze (P 3223 a). (Břetislav Vachala, 1987.)
 Fig. 11. Fragment of right side of Nebnisuttawey's sarcophagus with figure of Anubis shown as a jackal-headed man walking. His words are recorded in four columns in front of him, Dynasty 18 (cca 1370 BCE), sandstone, dimensions: 56 x 18 x 7 cm, Naga el-Fariq, Náprstek Museum, Prague (P 3223 a). (Břetislav Vachala, 1987.)

Obr. 12. Fragment levé strany Nebnisuttavejova sarkofágu s poškozeným vyobrazením boha. Ve čtyřech sloupcích jsou zaznamenána Anupova slova následující scény, 18. dynastie (cca 1370 př. n. l.), pískovec, 39x19x5,5 cm, Naga el-Farík, uloženo: Náprstkovo muzeum v Praze (P 3223 b). (Břetislav Vachala, 1987.)
 Fig. 12. Fragment of left side of Nebnisuttawey's sarcophagus with a very badly damaged figure of a god. Arranged in four columns is a text of the following scene with the words of Anubis, Dynasty 18 (cca 1370 BCE), sandstone, dimensions: 39x19x5,5 cm, Naga el-Fariq, Náprstek Museum, Prague (P 3223 b). (Břetislav Vachala, 1987.)

není jinde doložené, je totožné s přívlastkem boha Amona z Karnaku (Leitz 2002, 672-673) a v překladu zní „Pán trůnů Dvou zemí“. Egyptská jména obou zesnulých mužů jsou také to jediné, co o nich víme. Zároveň musíme zdůraznit, že v nápisech na obou sarkofázích se vyskytují četné nepřesnosti, když mnohé hieroglyfické značky jsou nadbytečné nebo naopak chybějící, jindy jsou stranově obrácené nebo vůbec

zaměněné. V každém případě provedení sarkofágů a jejich výzdoby odpovídá provinční, méně kvalitní řemeslné práci a prokazuje autorovu omezenou znalost hieroglyfického písma. Nicméně soudě podle jejich typu a výzdoby, architektury hrobky, nalezeným zlomkům keramiky (Strouhal 1990, 126-128) a vešebtu z pálené hlíny (Strouhal 1990, 125, tab. IV c,d), můžeme sarkofágy datovat do období pozdní 18. až rané 19.

Obr. 13. Úlolek levé strany Nebnisuttavejova sarkofágu s očima vedžat, 18. dynastie (cca 1370 př. n. l.), pískovec, 18x16x7 cm, Naga el-Farík, uloženo: Náprstkovo muzeum v Praze (P 3223 d). (Břetislav Vachala, 1987.)

Fig. 13. Fragment of left side of Nebnisuttawy's sarcophagus with the wedjat-eyes, Dynasty 18 (cca 1370 BCE), sandstone, dimensions: 18x16x7 cm, Naga el-Fariq, Náprstek Museum, Prague (P 3223 d). (Břetislav Vachala, 1987.)

dynastie. Přesněji řečeno: zatímco starší sarkofág Nebnisuttaveje pochází pravděpodobně z doby vlády Amenhotepa III., mladší Betarefův až z poamarnského období (zřejmě z doby panování Ramesse II.).

V hrobce č. 2 a jejím bezprostředním okolí však bylo také nalezeno 45 zlomků 15 hliněných rakví (Strouhal 1990, 113-123, tab. VI-XIV), které rovněž pocházejí nejspíše ze stejného období jako oba sarkofágy. Máme zde tedy celkem 17 pohřbů, což zcela odpovídá výsledkům antropologické analýzy objevených kostrových pozůstatků (Strouhal 1972, 98-120), které patřily 17 jedincům, z nichž dva zemřeli ve věku 14 – 16 let, čtyři ve věku 20 – 30 let, sedm ve věku 30 – 50 let a jeden ve věku 50 – 60 let. U tří jedinců nebylo možné věk stanovit. U devíti jedinců se jednalo o muže, u šesti o ženy (Strouhal 1990, 125, 133). Jejich morfologické rysy ukazují na „hornoegyptský typ populace, spíše než na pozdější nubijskou populaci s negroidními znaky“ (Strouhal 1990, 125).

Lze se domnívat, že hrobka č. 2 v Naga el-Faríku sloužila jako kolektivní po několik generací. A pokud skutečně „některé náznaky připouštějí domněnku, že šlo o skupinu pokrevně příbuzných osob“ (Strouhal 1975, 28), pak můžeme uvažovat dokonce o rodinné kolektivní hrobce. Pokud jde o její časové zařazení, pohřbívalo se v ní nejspíše v období vlád Amenhotepa III. (cca 1390 – 1353 př. n. l.) až Ramesse II. (1279 – 1213 př. n. l.; uvedené chronologie podle Hornung, Krauss, Warburton 2006, 492-493). Vezmeme-li v úvahu data poloviny vlád obou panovníků, pak tedy tato hrobka sloužila svému účelu po dobu přibližně 120 let.

Když známe odpovědi na otázky kde (Naga el-Farík se všemi geografickými údaji) a kdy (přibližně 1370 – 1250 př. n. l.), pak se musíme také zeptat kdo a proč. Kdo tedy byli zde pochovaní lidé a proč pobývali právě v této neúrodné nehostinné krajině? V případě první otázky se nabízí dvě možnosti: buď se jednalo o Egyptany nebo egyptianizované Núbijce. Vzhledem ke svědectví dochovaných (výlučně egyptských) hmotných, ikonografických a písemných pramenů, které poskytla tato skalní hrobka, je pravděpodobnější první možnost. Na (horno)egyptský typ populace také poukazují výsledky antropologického výzkumu nalezených kostrových pozůstatků. Naopak nic neprokazuje jakoukoli stopu domorodé nubijské kultury (zanikající skupiny C) či populace („The people of Nubia are an indigenous African population, whose physical characteristics are part of a continuum of physical variation in the Nile Valley. Yet they are by no means homogeneous.“ Trigger 1978, 35). Zároveň v této souvislosti připomeňme, že v Núbii přirozeně také žili (nejen) v době Nové říše poegyptštění Núbijci, i když si nejsme jisti, jak máme chápat jejich egyptianizaci (Williams 2017, 309-311). Domnívám se, že v existující obsáhlé diskusi na toto téma bychom se nejspíše měli přiklonit k názoru, že „it would probably be fruitful to consider Egyptianisation not as a real form of acculturation but as a mere religious shift“ (Doyen – Gabold 2017, 153).

Chceme-li zodpovědět také druhou otázku, proč zde Egyptané pobývali a čím se v této oblasti zabývali, musíme si připomenout důležitost Núbie, která byla spojnicí mezi Středomořím a nitrem Afriky. Egyptané měli velký zájem o toto území a její nerostné bohatství a vždy usilovali o její přímé podmanění (Zibelius-Chen 1988). Rozpínavý postoj Egypta vůči Núbii vyvrcholil v Nové říši (Adams 1977, 217-245; Leclant 1997, 119-142), kdy byla zcela kolonizována (Hofmann 1979) a ocitla se pod přímou egyptskou správou (Müller 2013), v jejímž čele byl nubijský místokrál („královský syn z Kuše“) spravující Vavat (Dolní Núbii ležící mezi prvním a druhým nilským kataraktem) a Kuš (Horní Núbii, dnešní súdánskou). Hlavní hospodářský význam Núbie pro Egypt spočíval v přísunu zlata (Klemm – Klemm 2017; Lacovara – Markowitz 2018), jehož jedno z nejvydatnějších nalezišť se nacházelo v oblasti Vádí Alláki (Klemm – Klemm 2013, 294-339). Kromě zlata získával Egypt již od Staré říše v Horní a Dolní Núbii místní zotročené obyvatele (Vachala 1990; Vachala 1991).

Lokalita Naga el-Farík se přitom nacházela v Dolní Núbii v místech, kde si Nil razil cestu strmými pískovcovými skalami a kde nikdy nebyl dostatek vhodného místa k většímu osídlení. Však také tamější skalní hrobky jsou izolované objekty, když v celé této oblasti nebyly objeveny stopy žádného sídliště či vůbec nějaké lidské aktivity. Výjimku tvoří jen 8 krátkých skalních nápisů z Nové říše (Žába 1974, 187-202), které bez dalších podrobností uvádějí pouze titul a jméno egyptského úředníka nebo kněze, který tudy procházel. V případě 17 osob pohřbených v naší skalní hrobce č. 2 (ale také dalších osob pochovaných v hrobkách č. 1 a 3) se jednalo nejspíše o malou egyptskou komunitu zajišťující chod jakéhosi strážního či kontrolního stanoviště při Nilu – vodní tepně propojující celou Núbii. A nejbližším významným místem

a cílem egyptských výprav (s dokonale promyšlenou logistikou) plujících tudy dále na jih byla právě oblast Vádí Alláki se zlatými doly. Tyto výpravy míjely Naga el-Farik a pokračovaly dalších přibližně 35 km proti proudu až k egyptské pevnosti Kubbán (Vogel 2004, 212-216), jejíž posádka chránila přístup do Vádí Alláki a Vádí Gabgaba. Z Kubbánu výpravy pokračovaly po souši (až 300 km) ke zlatým dolům. Zlato („maso bohů“), jehož získávání bylo výhradně královským monopolem, přitom vyjadřovalo nejen neomezené bohatství a moc jeho majitele – egyptského vládce, ale také mu zaručovalo nesmrtelnost, takže předměty z něho zhotovené přirozeně představovaly klíčovou součást jeho pohřební výbavy (Ziegler 2018).

EDIČNÍ POZNÁMKA

Jako ilustrační doprovod byla s díkem použita perokresba Jolany Malátkové (obr. 1), rekonstrukce Pavla Onderky a Vlastimila Vrtala (obr. 10) a fotografie z archivu Českého egyptologického ústavu FF UK, publikované Eugenem Strouhalem a Břetislavem Vachalou (obr. 2-9, 11-13).

LITERATURA

- Adams, William Y. (1977): *Nubia. Corridor to Africa*. London: Allan Lane.
- Aldred, Cyril (1978): *The Temple of Dendur*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Allen, James P. (2015): *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*. Second edition. Atlanta, Georgia: SBL Press.
- Doyen, Florence – Gabolde, Luc (2017): Egyptians versus Kushites: The cultural question of writing or not. In: Spencer, Neal – Stevens, Anna – Binder, Michaela, eds., *Nubia in the New Kingdom. Lived experience, pharaonic control and indigenous traditions*. Leuven – Paris – Bristol, CT: Peeters, 149–158.
- Firth, Cecil Mallaby (1912): *The Archaeological Survey of Nubia. Report for 1908-1909*. Cairo: Government Press.
- Gaballa, Ali Gaballa (1977): *The Memphite Tomb-Chapel of Mose*. Warminster: Aris & Phillips.
- Gaballa, Ali Gaballa (1997): *Nubia Museum*. Cairo: Ministry of Culture.
- Hlinomaz, Milan (1967): *Plavba za hieroglyfy*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy.
- Hofmann, Inge (1979): *Der Sudan als ägyptische Kolonie im Altertum*. Wien: Afro-Pub.
- Hornung, Erik – Krauss, Rolf – Warburton, David A., eds., (2006): *Ancient Egyptian Chronology*. Leiden - Boston: Brill.
- Klemm, Dietrich – Klemm, Rosemarie (2017): New Kingdom and early Kushite gold mining in Nubia. In: Spencer, Neal – Stevens, Anna – Binder, Michaela, eds., *Nubia in the New Kingdom. Lived experience, pharaonic control and indigenous traditions*. Leuven – Paris – Bristol, CT: Peeters, 259–270.
- Klemm, Rosemarie – Klemm, Dietrich (2013): *Gold and Gold Mining in Ancient Egypt and Nubia. Geoarchaeology of the Ancient Gold Mining Sites in the Egyptian and Sudanese Eastern Deserts*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.
- Lacovara, Peter – Markowitz, Yvonne J. (2018): *Nubian Gold. Ancient Jewelry from Sudan and Egypt*. Cairo – New York: The American University in Cairo Press.
- Leclant, Jean (1997): L'Égypte au Soudan. Le Nouvel Empire (1540-1975 av. J.-C.). In: Wildung, Dietrich, ed., *Soudan. Royaumes sur le Nil*. Paris: Institut du monde arabe – Flammarion, 119–142.
- Leitz, Christian, ed., *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen, III*. Leuven – Paris – Dudley, MA: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies.
- Lüscher, Barbara (1998): *Untersuchungen zu Totenbuch Spruch 151*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Marino, Giuseppe – De Simone, Maria Costanza (2000): *Nubia Submerged. Through their eyes, with their own words*. Cairo: Agenzia Italiana.
- Müller, Ingeborg (2013): *Die Verwaltung Nubiens im Neuen Reich*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Onderka, Pavel – Vrtal, Vlastimil et al. (2014): *Nubie. Země na křižovatce kultur / Nubia. A Land on the Crossroads of Cultures. Wad Ben Naga 2014*. Praha: Národní muzeum.
- Säve-Söderbergh, Torgny (1987): *Temples and Tombs of Ancient Nubia. The International Rescue Campaign at Abu Simbel, Philae and Other Sites*. London – Paris: Thames and Hudson – UNESCO.
- Strouhal, Eugen (1972): Anthropological Analysis of Skeletal Remains from Rock Tombs at Naga el-Farik in Egyptian Nubia. *Anthropologie*, 10/2–3, 97–121.
- Strouhal, Evžen (1975): *Tajemná Nubie. Čs. archeologické výzkumy v Egyptě 1961-65*. Praha: Náprstkovo muzeum.
- Strouhal, Eugen (1984): *Wadi Qitna and Kalabsha South. Late Roman – Early Byzantine Tumuli Cemeteries in Egyptian Nubia. Volume I. Archaeology*. Prague: Charles University.
- Strouhal, Evžen (1989): *Sedmkrát do Nubie*. Praha: Vyšehrad.
- Strouhal, Eugen (1990): Rock Tombs at Nag' el-Fariq (Egyptian Nubia). *Archéologie du Nil Moyen*, 4, 107–150.
- Suková, Lenka (2011a): *The Rock Art of Lower Nubia. (Czechoslovak Concession)*. Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts.
- Suková, Lenka (2011b): *The Rock Paintings of Lower Nubia (Czechoslovak Concession)*. Charles University in Prague, Faculty of Arts.
- Trigger, Bruce G. (1978): Nubian, Negro, Black, Nilotic? In: Hochfield, Sylvia – Riefstahl, Elizabeth, eds., *Africa in Antiquity. The Arts of Ancient Nubia and the Sudan. I. The Essays*. New York – The Brooklyn Museum, 26–35.
- Vachala, Břetislav (1984): Die tschechoslowakischen Forschungen in Nubien – ein Beitrag zur Geschichte Nordostafrikas. *Meroitica. Schriften zur altsudanesischen Geschichte und Archäologie*, 7, 554–556.
- Vachala, Břetislav (1986): Sarcophagi from Rock Tombs at Nag' el-Fariq. In: Dehlin, Rita – Hägg, Tomas, eds., *Sixth International Conference for Nubian Studies, Abstracts of Communications*. Bergen: Universitetet i Bergen, 130–131.
- Vachala, Břetislav (1987): Sarcophagi from Rock Tombs at Nag' el-Fariq (Egyptian Nubia). *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 114, 166–179.
- Vachala, Břetislav (1990): Die Kriegsgefangenen im Lichte der schriftlichen Quellen des Alten Reiches. *Studien zur altägyptischen Kultur*, Beihefte 4, 87–93.
- Vachala, Břetislav (1991): Zur Frage der Kriegsgefangenen in Ägypten. Überlegungen anhand der schriftlichen Quellen des Alten Reiches. In: Endesfelder, Erika, ed., *Probleme der Gesellschaftsentwicklung im alten Ägypten*. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 93–101.
- Vachala, Břetislav (2018): Sarcophagi from Rock Tombs at Naga el-Fariq (Egyptian Nubia) reconsidered. In: Rondot, Vincent – Millet, Marie – Tallet, Pierre – Payraudeau, Frédéric, eds., *14th International Conference for Nubian Studies*. Paris: Musée du Louvre – Sorbonne Université, 85.
- Váhal, František – Červíček, Pavel (1999): *Katalog der Felsbilder aus der Tschechoslowakischen Konzession in Nubien, I-II*. Prag: Karls-Universität Prag, Verlag Karolinum.
- Verner, Miroslav (1974): *Some Nubian Petroglyphs on Czechoslovak Concessions*. Praha: Universita Karlova.
- Vogel, Carola (2004): *Ägyptische Festungen und Garnisonen bis zum Ende des Mittleren Reiches*. Hildesheim: Gerstenberg Verlag.
- Williams, Bruce (2017): The New Kingdom town at Serra East and its cemetery. In: Spencer, Neal – Stevens, Anna – Binder, Michaela, eds., *Nubia in the New Kingdom. Lived experience, pharaonic control and indigenous traditions*. Leuven – Paris – Bristol, CT: Peeters, 309–321.
- Zibelius-Chen, Karola (1988): *Die ägyptische Expansion nach Nubien. Eine Darlegung der Grundfaktoren*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Žába, Zbyněk (1974): *The Rock Inscriptions of Lower Nubia (Czechoslovak Concession)*. Prague: Charles University of Prague.

AUTOR

Vachala, Břetislav (27. 7. 1952, Jaroměř), český egyptolog, profesor egyptologie v Českém egyptologickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, v němž působí od roku 1975 dosud (s přestávkou v letech 1993–1997, kdy zastával post velvyslance České republiky v Egyptě a Súdánu). Zaměřuje se na egyptskou filologii, literaturu, dějiny a archeologii, které též přednáší na Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Publikuje epigrafické a ikonografické prameny ze 3. tisíciletí př. n. l., objevené při českých archeologických výzkumech v Abúsíru, jichž se účastní od roku 1979. Zpracovává staroegyptské památky z českých muzeí a sbírek. Věnuje se překládání a vydávání staroegyptských literárních děl. Je autorem

monografií, vědeckých studií v zahraničních egyptologických periodikách, encyklopedických hesel, učebních textů, populárních článků a recenzí. Poslední vydané knihy: *Staroegyptská Kniha mrtvých* (Praha: Dokořán, 2009), *The Medicine of the Ancient Egyptians 1: Surgery, Gynecology, Obstetrics, and Pediatrics* (společně s Eugenem Strouhalem a Hanou Vymazalovou, Cairo – New York: The American University in Cairo Press, 2014), *Lékařství starých Egyptanů II: vnitřní lékařství* (společně s Eugenem Strouhalem a Hanou Vymazalovou, Praha: Academia, 2017).

Kontakt: Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc.,
Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bretislav.vachala@gmail.com; bretislav.vachala@ff.cuni.cz.